

Srpsko sociološko društvo i Filozofski fakultet u Nišu

TAKMIČENJE UČENIKA SREDNJIH ŠKOLA IZ SOCIOLOGIJE
“PANDEMIJA VIRUSA COVID-19 KAO DRUŠTVENI IZAZOV”

TAKMIČARSKI RAD:

**ISTRAŽIVANJE PORODIČNIH ODNOSA U VREME PANDEMIJE IZ
ŽENSKOG UGLA – ŠTA SE DEŠAVA KADA SE SKINU MASKE?**

SOKOBANJA, 2021.

NASTAVNICA:

Svetlana Lazić

UČENICA:

Anđela Mihajlović

SŠ “Branislav Nušić”

SADRŽAJ:

1. UVOD.....	1
2. TEORIJSKO ISTRAŽIVANJE PORODIČNIH ODNOSA U VREME PANDEMIJE.....	2
2.1. Porodični odnosi i društvene promene.....	2
2.2. Porodični odnosi u vremenu pandemije.....	3
2.3. Pandemija i porodica iz ženskog ugla.....	4
3. EMPIRIJSKO ISTRAŽIVANJE PORODIČNIH ODNOSA U VREMENU PANDEMIJE.....	9
3.1. Metodološki okvir istraživanja.....	9
3.2. Porodične prakse u vremenu pandemije.....	11
3.3. Brige i strahovi ispitanica.....	14
3.4. Stavovi ispitanica o rodnoj podeli rada u domaćinstvu.....	15
4. ZAKLJUČAK.....	16
LITERATURA.....	17

1. UVOD

Porodica, kao primarna društvena grupa, najintenzivnije se suočila sa posledicama pandemije virusa COVID-19 i merama za njeno suzbijanje. Cilj ovog istraživanja jeste sagledavanje problema koji ostaje nevidljiv iza velikih promena koje je pandemija izazvala, a koji se odnosi na svakodnevni život – problema neplaćenog rada žena u domaćinstvu, čiji se obim povećao u uslovima pandemije. Podela na domaće i javno, kao tradicionalno žensku i mušku sferu, postala je izraženija, što predstavlja opasnost od povratka na porodične obrasce koji bi trebalo da budu prevaziđeni, a koji vode u repatrijarhalizaciju društva.

Teorijski deo istraživanja odnosi se na sagledavanje problema staranja i emocionalnog rada sa aspekta feminističkih teorija, a u kontekstu porodičnih odnosa u uslovima pandemije. U empirijskom delu rada, tehnikom intervjua, istražila sam porodične prakse, osećanja i stavove ispitanica u uslovima pandemije. Ispitanice uglavnom potvrđuju tradicionalnu rodnu podelu – muškarac je hranitelj porodice, dok je žena zadužena za poslove u domaćinstvu i staranje o deci. Ovo je dovelo do nejednake raspodele emocionalnog rada, što je ženu u porodici pozicioniralo kao glavnog aktera u održavanju stabilnosti u funkcionisanju porodične zajednice. Pandemija je uticala na povećanje solidarnosti među članovima porodice, ali sa tim da su žene opterećenije jer upravo one ulažu veliki napor da ostvare odnose koji će odražavati i solidarnost i samo funkcionisanje porodice u krizi. One su nevidljivi heroji ove krize koji kroz ogroman emocionalni rad pružaju podršku ostalim članovima porodice.

POJMOVI: staranje, emocionalni rad, afektivne nejednakosti, repatrijarhalizacija

2. TEORIJSKO ISTRAŽIVANJE PORODIČNIH ODNOSA U VREMENU PANDEMIJE

2.1. Porodični odnosi i društvene promene

Mart 2020. godine obeležilo je proglašenje vanrednog stanja u Srbiji, a zarad zaštite ljudi od širenja korona virusa. Sledilo je uvođenje novih pravila, uredbi i zakona i to u što kraćem vremenskom periodu. U porastu je bio pritisak, strah i neizvesnost. Uvedene su zabrane kretanje, samoizolacije, socijalno distanciranje i ljudi su bili prinuđeni da zastanu. Pođimo od globalnog nivoa - neko vreme drastično je smanjena međunarodna saradnja, zatvarane su granice. Na državnom nivou, morao se osmisliti plan za dalje funkcionisanje svih sfera života građana jer je njihova zaštita bila prioritet. Glavni problem je kako svesti rizik na minimum - prevencija i kanalisanje rizika. Prema Gidensu, da bi se neka pojava smatrala pokretačem društvenih promena, treba da dovede do određenog stepena promene u osnovnoj strukturi institucija i sistema. Tako se širenje korona virusa može posmatrati kao okidač brojnih društvenih promena menjajući globalno i samu srž svakodnevnog života i time unoseći promene u porodični život s obzirom da je porodica most između pojedinca i društva.

Promene porodičnih obrazaca su intenzivirane u savremenom društvu. Teorijski, postoje dva idealna tipa porodice – tradicionalna i moderna. U našim porodicama je mnogo ostataka tradicionalne porodice, što je naročito vidljivo u muško – ženskim odnosima, dok se odnos prema deci uglavnom promenio. Srpska porodica je uglavnom detecentrična - u centru porodice nije bračni par, već dete. Ironično je, međutim, što decu više vaspitavaju ustanove (vrtići, škole), mediji ili rodbina, a manje sami roditelji koji vreme najpre provode na poslu. U mnogim slučajevima to dovodi do slabo razvijenih emotivnih odnosa, odstojanja ili otuđenosti između roditelja i dece, jer je prioritet zadovoljavanje materijalnih potreba deteta, ali ne i emocionalnih. Naravno, postoje i odstupanja od ovog obrasca, gde sve veći broj ljudi uviđa značaj emocionalne komunikacije između roditelja i dece.

U srpskoj porodici u nekim slučajevima nalaze se i dalje regresivni ostaci tradicionalne porodice sa patrijarhalnim vrednostima kao normom, ispoljenim kroz prinudno obavljanje krutih rodničkih uloga. Hibridni oblik sprske porodice je takav da teret ponovo pada na ženu. U tradicionalnoj porodici briga za decu je posao isključivo žena te su se i u savremenoj srpskoj porodici zadržala

različita očekivanja za majke i očeve s obzirom na njihovu ulogu u vaspitanju deteta. Otac ulaže manje vremena za brigu o deci i obavljanje kućnih poslova, te ima više vremena za posao i napredak u karijeri, što stavlja ženu, posebno zaposlenu majku, u sekundarni položaj. Ona će se vratiti sa posla i prionuti na takozvanu “drugu smenu” (rad kod kuće). Poslodavci često ne uzimaju u obzir drugu smenu što konsekventno rezultuje neizbežnom ekonomskom nestabilnošću žena.

2.2. Porodični odnosi u vremenu pandemije

Sa uspostavljanjem samoizolacije, pojedinac najviše vremena provodi u porodičnm okruženju. Povećan je obim kućnih poslova i potrebno je izdvojiti više vremena za brigu o deci zbog otežanog rada vaspitnih ustanova. Stariji članovi porodice bili su izolovani tokom vanrednog stanja, a nakon toga je ostala na snazi preporuka da što manje izlaze. Kako su stare rutine uklonjene za mnoge, a deo su svakodnevnog porodičnog života, trebalo je uspostaviti nove. Problemi poput uspostavljanja adekvatnog rada od kuće, zabavljanje deteta, pomaganja detetu u online nastavi bili su česta pojava.¹ Roditelji su suočeni sa zadatkom da deci objasne opasnosti pandemije i pruže im dodatnu emocionalnu podršku. Mnoge porodice vreme samoizolacije je dodatno zbližilo, dok je neke otuđilo. Kao važan deo života pojedinca, porodični odnosi se odražavaju i na psihičko zdravlje članova. IZJZ Batut piše da su u novim okolnostima izazvanim pandemijom korona virusa, istraživanja pokazala pojačane negativne emocije; anksioznost, strah za egzistenciju i depresivnost. Pojedine probleme koji su već postojali u porodici pandemija je intenzivirala. U uskom prostoru porodičnog kutka dodatno vreme zajedno stvara uslove za konflikte. Primećeno je povećanje slučajeva porodičnog nasilja, što je podržano statistikom koja beleži povećani broj poziva centrima za nasilje u porodici.² Žrtve nasilja su u situaciji u kojoj su pod dodatnom kontrolom i izolacijom, uskraćene od finansijske ili zdravstvene pomoći.

Kao rezultat viška vremena u samoizolaciji, zabeleženo je da očevi više vremena provode sa decom.³ Ukazala se prilika za mnoge očeve za duboko razmišljanje o roditeljstvu. Ukoliko se povećano angažovanje očeva nastavi, budućnost za rodnu ravnopravnost unutar porodice je

¹ *Majčinstvo u doba korone: rezultati istraživanja*, Centar za mame

² Države članice Evropske unije prijavljuju i do 60% povećanja hitnih poziva žena izloženih nasilju svojih partnera u aprilu ove godine u odnosu na prošlu. Najznačajniji razlozi za povećanje porodičnog nasilja su stres oko finansijske budućnosti, ograničeno kretanje, gubitak zaposlenja i slično.

³ Prema istraživanju sa Harvarda, 68% očeva rekli su da su se zbližili sa svojom decom od početka pandemije, I 57% rekli su da više cene svoju decu.

obećavajuća, ali za sada daleka. Još jedna promena od početka pandemije zapaža se u odnosima između dece. Višak vremena kod većine braće i sestara ojačao je njihov odnos, dok je kod drugih izazvao česte konflikte.⁴

2.3. Pandemija i porodica iz ženskog ugla

Sociolog Dragan Stanojević, u intervjuu za N1 objavljenom za vreme trajanja vanrednog stanja, ukazuje na opasnost od repatrijarhalizacije društva u uslovima pandemije kroz podelu rada u domaćinstvu. Muškarci se, prema jednom modelu, više angažuju oko dece, a prema drugom se potvrđuju kao hranitelji porodice dok žene preuzimaju kućne poslove i brigu o deci. Stanojević naglašava da su niži društveni slojevi posebno ugroženi jer je kod kojih teže usklađivanje roditeljskih obaveza.

Posebno važan segment uloge žene u porodici jeste **emocionalni rad** koji uslovljava pojavu afektivnih nejednakosti kao vida rodne podele u segmentu staranja i brige o deci. *Žene ne samo da preuzimaju teret kućnih poslova i brige o deci već ulažu i veliku količinu emocionalnog truda u održavanju porodičnih odnosa* (Gidens, 2001:191). Muškarci su oslobođeni tereta emocionalnog rada i mogu više vremena da posvete radu na poslu i svom ličnom razvoju. Time se učvršćuje podela na javnu sferu kao tradicionalno mušku i privatnu kao tradicionalno žensku. Dodatno je otežan položaj zaposlenih majki sa niskim prihodima, koje pored plaćenog rada obavljaju i neplaćen rad kod kuće.

Teorijski pojam kojim se može objasniti opterećenost žena tokom pandemije jeste **rodni režim**. Prema Marini Blagojević, on obuhvata sistem moći, očekivanja, uloga, ponašanja, stavova, diskursa, i prikazivanja, vizualizovanja i hijerarhizovanja rodni razlika. *Rodni režim uređuje odnose između muškaraca i žena, formira individualna očekivanja i ponašanja koja su u skladu sa društvenim kontekstom. Individualne mogućnosti i slobode su ograničene postojanjem opšteg obrasca rodnosti* (Blagojević Hjuston, 2013:31). Koliko je društvo patrijarhalnije, toliko je značajnija rodnost koja se uvežbava u mikrosferi. *Nezavisno od deklarativnih i normativnih*

⁴ U jednom istraživanju sprovedenom na preko 500 porodica u Ujedinjenom Kraljevstvu zabeleženo je da su kod dve trećine porodica odnosi između dece ojačali, a manje od jedne u pet porodica da je tokom pandemije učestaliji konflikt.

stavova, jednakost ili nejednakost između rodova se očituje upravo na nivou svakodnevice. (Blagojević Hjuston, 2013:32)

Blagojević dodaje da su rodni režimi kulturno, društveno i istorijski uslovljeni - dinamička kategorija koja je promenljiva i iza koje stoje čvrste i stabilne strukture (ekonomske, političke, kulturne) koje ih reprodukuju, menjaju, redefinišu ili iznova konstruišu. Sa krizom jača tradicionalizam, osećaj za naciju, religija, značaj porodice i sa tim i tvrdnja da je žena "stub kuće". Prema ovom modelu žena se ne sagledava kao individua koja ima svoje posebne i specifične potrebe, već se njena egzistencija vidi isključivo u funkciji održanja porodice i/ili doprinosa održanju nacije.

Razlog repatrijarhalizacije, Marina Blagojević, vidi i u **krizu maskuliniteta**. Savremeno društvo uvodi žene u javnost i muškarac kao hranitelj je ugrožen. Ugnjetavanje žena premešta se u porodicu. U toku je redefinisavanje rodni uloga - za neke žene to će značiti, kako Blagojević navodi, veći stepen egalitarnosti, veću fleksibilnost rodni uloga i eksperimentisanje sa različitim seksualnim i porodičnim odnosima, pa i identitetima, a za druge okret ka „ekonomiji preživljavanja“, retradicionalizaciji, repatrijarhalizaciji.

Oblik srpskog hibridnog modela porodice može se delimično objasniti pod pojmom **samožrtvujućeg mikromatrijarhata**. Pridev „samo/žrtvujući“ podrazumeva da je žena istovremeno i subjekt i objekt vlastitog „žrtvovanja“, jer izvlači posebnu psihološku dobit za svoju „žrtvu“, a ujedno njom i kompenzuje nedostatak moći u javnoj sferi. ... *Patrijarhalne ideologije, tako, imaju latentnu funkciju disciplinovanja žena, odnosno podsticanja žena da prihvate svoje često veoma nezahvalne uloge unutar određenog rodnog režima. Onda žene mogu sebe da dožive ne kao obične „žrtve“, već pre kao „heroine“ unutar ideološkog poretka koji kodifikuje „žrtvu“ kao smisao života* (Blagojević Hjuston, 2013: 42). Na primer, žena se ponosi što uporedo sa poslom održava mir u kući, kuva, pere, čuva decu...

Kroz objektiv pandemije uočavaju se promene u rodni režimima manifestovane kroz opasnost od repatrijarhalizacije sa povećanim neplaćenim i ugroženim plaćenim radom za žene (majke), a sa druge strane promene sa većim angažovanjem muškaraca u kući.

Pored obavljanja plaćenog posla od žena se očekuje i rad u kući, bez bilo kakvog sistemskog pokušaja da se muškarci podstaknu da preuzmu veću odgovornost. Pomenuti tradicionalno

“ženski” poslovi poznati pod terminom “druga smena” podrazumevaju brigu o deci i rad u kući. U uslovima pandemije žene osećaju teret i “treće smene” koja podrazumeva intenzivniji emocionalni rad kroz znatno uvećan obim staranja. Neplaćeni rad negativno utiče na učešće žena u plaćenju ekonomiji.⁵ Rezultat je duže trajanje radnog dana za žene.⁶ Već je pomenuto da je pandemija uzrokovala da očevi provode više vremena obavljajući kućne poslove i brinući o deci, međutim, isto važi i za majke. U proseku i dalje su žene te koje više vremena posvećuju obavljanju kućnih poslova i drugih oblika neplaćenog rada. Podaci Republičkog zavoda za statistiku o potrošnji vremena pokazuju da žene, bez obzira na nivo obrazovanja, inače troše 4.5 sati dnevno na neplaćene poslove, najviše na brigu o deci, pripremanje hrane i higijenu doma (svakodnevne i repetitivne aktivnosti), dok muškarci u proseku, koriste 2 sata dnevno za neplaćeni rad.

Staranje je društveni odnos koji je veoma složen i višeslojan, i koji podrazumeva i određena znanja i veštine, kao i fizički rad i emocije. Mnoge norme u savremenom društvu, na primer one vezane za roditeljstvo, podrazumevaju upravo proširivanje staranja i kao rada i kao emocije (Blagojević Hjuston, 2013:45). Porodica je detecentrična, sve snage su usmerene ka potrebama deteta i to je jedan vid staranja. Drugi vid staranja može biti briga o starijim članovima porodice. Oba vida su znatno otežana u vremenu pandemije. Kako piše Blagojević, staranje se, u skladu sa rodnim ulogama, diferencira kada je reč o ženama i muškarcima - muškarci svoju ulogu „staratelja“ doživljavaju prvenstveno kao ulogu „izdržavaoca“, tj. onog ko više finansijski doprinosi porodici, dok žene svoju ulogu staranja doživljavaju prvenstveno kao „brigu“ i negu.

Nejednaka podela staranja konstituiše “**afektivne nejednakosti.**” Afektivni domeni su strukturno povezani sa ostalim društvenim, a najpre rodnim nejednakostima. Kako u većini savremenih društava, pa i onih najegalitarnijih, različite oblike staranja još uvek obavljaju uglavnom žene, to znači da žene žive u nekoj vrsti „paralelne realnosti” ne samo u smislu praksi i društvenih položaja već i u smislu vrednosti kojima se rukovode u svakidašnjem životu.

Društvo ne prepoznaje staranje kao rad. Rad uložen u brigu i staranje je nevidljiv i za same njegove aktere, a vidljiv je jedino ukoliko je profesionalizovan. Staranje je nevidljivo jer se označava kao

⁵ *The COVID-19 pandemic has increased the care burden of women and families*, 67

⁶ Isto, 121

prirodno, a Blagojević navodi da je materinstvo centralna tačka „odbrane prirodnosti“ ženskog staranja.

Žene su u nepovoljnijem položaju od muškaraca zbog preovlađujućih rodni nejednakosti u gotovo svim sferama društva, a na ekonomskom planu to znači da je ženama teže da se zaposle, zarađuju manje od svojih muških kolega i nakon posla vrata se kući gde će ih sačekati dodatni rad. Istraživanja su pokazala da i kada su primarni hranitelji porodice, žene obavljaju više kućnih obaveza. One koje obavljaju većinu neplaćenih poslova imaju manje vremena da se posvete plaćenom radu, rade duže na poslu i najčešće se suočavaju sa finansijskom nesigurnošću. Sveobuhvatna rodna razlika u zaradama, zbog koje žene u proseku zarađuju manje od muškaraca, znači da posebno u vreme krize prednjači muška karijera. Takođe, žene su te koje bi se odrekle zaposlenja kada se porodične odgovornosti povećavaju, što im ultimativno otežava povratak u radnu snagu. Prethodne krize su pokazale da su žene kada izgube posao, angažovanije u obavljanju kućnih poslova i da kada su ponude za posao oskudne često ostaju uskraćene za poslove koji su dostupni muškarcima." (Međunarodna organizacija rada).

Ekonomska kriza prouzrokovana pandemijom ugrozila je ekonomske sektore u kojima su žene pretežno zastupljene kao radna snaga - sektori uslužnih delatnosti, turizma, trgovine i neformalne ekonomije. Žene su češće i vlasnice preduzetničkih radnji koje su takođe teško pogođene krizom. One su i u manjem procentu zaposlene⁷ za šta se kao najčešći razlozi navode briga o deci i drugim članovima porodice, zdravstveni razlozi, ali i neformalan rad, kao što je spremanje po kućama, čuvanje dece, rad u poljoprivredi.

Žene čine većinu izdržavanih osoba u Srbiji (onih koje zavise od prihoda drugih osoba ili socijalne pomoći) i nalaze se u većem riziku od siromaštva - u jednočlanim i jednoroditeljskim domaćinstvima. Poslovi koje su žene mogle da obavljaju neformalno - čuvanje dece, spremanje kuća, sezonski poslovi u poljoprivredi, prodaja sopstvenih poljoprivrednih proizvoda, u vanrednom stanju nisu bili mogući. Prilike za zaposlenje i obrazovanje mogle bi da budu izgubljene, a veća ju verovatnoće da žene pate od lošijeg psihičkog i fizičkog zdravlja. Pogotovo je teško majkama zdravstvenim radnicama. U zdravstvu radi više žena nego muškaraca, međutim u proseku muškarci u zdravstvu zarađuju više. Žene globalno čine 70% zaposlenih u zdravstvu, a

⁷ U Srbiji je u martu 2020. bilo registrovano 514119 nezaposlenih, od čega 54.73% žene. (Rodna analiza COVID-19)

u Srbiji je procenat nešto veći - 76,75%. Naglo povećan obim rada u zdravstvu je roditeljima koji rade u ovom sektoru dodatno otežao roditeljstvo i organizovanje svakodnevnog života.

U osetljive grupe pogođene pandemijom korona virusa spadaju osobe sa invaliditetom (roditelji dece sa invaliditetom), deca i roditelji dece sa posebnim potrebama, Romi, samohrani roditelji i žene sa sela.. Položaj roditelja dece sa invaliditetom je otežan u svakom pogledu, dok je posebno teško deci sa posebnim potrebama u obrazovanju - online nastava nije bila prilagođena pojedinim grupama (deca sa smetnjama u razvoju). Što se Roma tiče, njih 70% živi u neformalnim naseljima bez komunalne infrastrukture, tako da su suočeni sa elementarnim problemima - lošim uslovima za održavanje higijene i nemogućnošću održavanja socijalne distance zbog prenaseljenosti u pomenutim naseljima. Mnoge romske porodice nemaju pristup internetu, čime je deci onemogućena online nastava. Za mnoge je otežano zadovoljenje osnovnih egzistencijalnih potreba jer je onemogućen rad u neformalnoj ekonomiji. Samohrani roditelji su se našli u posebno teškoj situaciji suočeni sa problemom usklađivanja posla i staranja o deci jer nemaju pomoć drugog roditelja. Bitno je reći da je među samohranim roditeljima najviše majki sa čak 79%.⁸ Još jedna ranjiva grupa su žene sa sela koje žive u sredini u kojoj je rodna podela rada izraženija.⁹

Na kraju, možemo povući paralelu sa epidemijom ebole u zapadnoj Africi. Prihodi svih ljudi bili su umanjeni, međutim, muškarci su brže povratili prihode koje su zarađivali pre izbijanja epidemije. Zabeleženo je i opadanje stope vakcinacije kod dece, tako da su kasnije kada su se deca zarazila njihove majke morale odsustvovati sa posla. Zatvaranje škola uticalo je da mnoge devojčice napuste obrazovanje, a zabeležen je i porast stope tinejdžerske trudnoće. Porodično i seksualno nasilje je poraslo. Povećan je broj smrtnosti na porođaju. Iz ovog primera je vidljivo da epidemije i krize posebno pogađaju žensku populaciju.

⁸ Isto, 52/53

⁹ "Samo 12 % žena su vlasnice kuća, a tek 16% su vlasnice poljoprivrednog zemljišta. Najveći broj žena sa sela neformalno je angažovano kao radna snaga u poljoprivredi (63%), a samo 14,8% su stalno zaposlene. Čak 34% žena sa sela nikada nisu bile zaposlene, 22% žena uopšte ne traži posao, a 33% žena su bile zaposlene kraće od pet godina. U radu na neplaćenim kućnim poslovima žene provode dnevno 5 časova. Najveći broj žena sa sela (59,9%) zdravstveno su osigurane preko supruga, 17,8% nema zdravstveno osiguranje, a samo 9,1% osigurane su kao registrovane poljoprivrednice. Žene sa sela imaju osnovno obrazovanje, a srednju školu nisu završile zbog pritiska porodice (18,5%), stava porodice da ženama nije potreban viši nivo obrazovanja (26%), nedostatka finansijskih sredstava (18%) ili ranog sklapanja braka i brige o porodici (10%)," Isto, 70

3. EMPIRIJSKO ISTRAŽIVANJE PORODIČNIH ODNOSA U VREMENU PANDEMIJE

3.1. Metodološki okvir istraživanja

Planirana tehnika istraživanja bila je standardizovani intervju na malom uzorku. Kako je bilo teško organizovati ispitivanje zbog epidemiološkog rizika (istraživanje je rađeno 17. i 18. decembra, kada je epidemološka situacija bila izrazito teška - 5129 i 4910 novoobolelih, 47, odnosno 51 preminula osoba), pitanja koja sam pripremila za intervju (formulisana za neposredni razgovor sa ispitanicama) prosledila sam kroz Google upitnik putem društvene mreže Facebook zbog čega su dobijeni odgovori kraći nego što je očekivano. Uzorak obuhvata 16 ispitanica zaposlenih, nezaposlenih i angažovanih na privremenim i povremenim poslovima.

Pitanja su podeljena u četiri grupe:

Prva grupa pitanja sadrži opšte podatke o ispitanicama i strukturi njihove porodice.

Druga grupa pitanja se odnosi na porodične prakse u vremenu pandemije:

1. Da li se tokom pandemije povećao obim kućnih poslova?
2. Ko uglavnom obavlja kućne poslove?
3. Kako ste raspodelili obaveze oko nege dece (- ko vodi dete kod lekara i ko o njemu brine kada je bolesno?) -ko pomaže deci oko online nastave i domaćih zadataka, ako suprug pomaže procenite koliko je angažovan?;
4. Kako balansirate kućne poslove i druge obaveze kao što su briga o deci i posao sa svojim ličnim potrebama (hobiji, društveni život...)?
5. Ko donosi bitne odluke u domaćinstvu?.

Treća grupa pitanja se odnosi na emotivno stanje ispitanica, strahove izazvane pandemijom:

1. Kako je na Vas i vašu decu uticala preporuka za što manji kontakt sa ljudima i kao se to odrazilo na odnose u porodici?
2. Da li smatrate da je pandemija poljuljala Vašu finansijsku stabilnost?
3. Ukoliko ste zaposleni, da li ste u strahu da ćete izgubiti posao pod pritiskom pandemije?
4. Postoji li nešto što vam je izuzetno teško palo tokom pandemije? O čemu najviše brinete tokom pandemije?.

Četvrta grupa pitanja se odnosi na stavove ispitanica o rodnoj podeli rada u domaćinstvu:

1. Da li mislite da su žene opterećenije od muškaraca u toku pandemije, a što se tiče obaveza u domaćinstvu?
2. Da li smatrate da na žene uglavnom pada veća odgovornost ili postoje očekivanja da se one najviše brinu o drugim članovima porodice (stariji i deca)?).

Smatram da bih dobila više informacija o porodičnoj praksi u neposrednom razgovoru sa ispitanicama, ali i pored ovog problema dobijeni odgovori su ukazivali na promene u porodičnoj praksi pod uslovima pandemije, što je u skladu sa pretpostavkama datim u ovom radu.

Opšti podaci o ispitanicama i strukturi njihovih porodica:

Ime i prezime	Godine	Zaposlenje i obrazovanje	Tip porodice	Uzrast dece
Maja Milojević	34	Završena viša škola, medicinska radnica	Proširena porodica	Deca uzrasta 10 i 1 godina
Anonimna 1	41	Završena viša škola, vaspitačica	Proširena porodica ¹⁰	/
Marija Petrović	39	Završena srednja škola, radi u kompaniji "Gramer"	Proširena porodica	Dete uzrasta 15 godina
Slađana Đukić	33	Završena osnovna škola, nezaposlena	Uža porodica	Deca uzrasta 18 i dvoje od 15 godina
Marija Bojković	43	Završen fakultet, nastavnica, državnom sektoru	Uža porodica	Deca uzrasta 13 i 4 godina
Selena Prvulović	42	Završen fakultet, privremeni i povremeni poslovi	Proširena porodica	/
Anonimna 2	42	Završen fakultet, nastavnica, državni sektor	Uža porodica	Deca uzrasta 10 i 4 godina
Sonja Todorović	48	Završena srednja škola, nezaposlena	Proširena porodica	Dete uzrasta 19 godina
Vesna Radenković	45	Završena viša škola, nezaposlena	Uža porodica	Dete uzrasta 8 godina
Marija Savić	40	Završen fakultet, trgovinska radnica	Uža porodica	Dete uzrasta 7 godina
Barbara Stamenković	42	Završen fakultet, privremeni i povremeni poslovi	Proširena porodica	Deca uzrasta 13 i 9 godina
Slađana Živković	39	Završena srednja škola, radnica u državnom sektoru	Uža porodica	Deca uzrasta 18 i 7 godina
Anonimna 3	35	Završena srednja škola, nezaposlena	Uža porodica	Dete uzrasta 10 godina
Dijana Dačić	33	Završena osnovna škola, nezaposlena, privremeni i povremeni poslovi	Proširena porodica	Deca uzrasta 12 i 8 godina
Sanja Simić	35	Završena srednja škola, nezaposlena	Uža porodica	Dete uzrasta 7 godina
Mirjana Tasić	42	Završena osnovna škola, zaposlena	Uža porodica	Deca uzrasta 26, 17 i 11 godina

¹⁰ Pojašnjenje, zapisano " / " označava da podaci nisu prijavljeni i "zaposlena" da mesto rada nije prijavljeno od strane ispitanica. Dalje u radu nisu prikazani svi odgovori ispitanica koji su kratkom obliku tipa da/ne i slično.

3.2. Porodične prakse u vremenu pandemije

Najočiglednije bilo je povećanje obima neplaćenog rada - kućnih poslova i emotivnog rada u toku pandemije. Devet ispitanica je to potvrdilo, dok su neke i istakle da se obim posla veoma povećao.

Selena Prvulović: Da, obim posla se povećao jer se mnogo više vremena provodi u kući i sama briga o higijeni je mnogo samim tim veća u vreme pandemije.

Kada su upitane o tome da li u svom domaćinstvu praktikuju jednaku raspodelu poslova, ispitanice su davale mešovite odgovore. Odgovor je u pojedinim slučajevima bio potvrđan dok se u kasnijim pitanjima ispostavilo da je ipak žena ta koja preuzima više porodičnih obaveza. Ako ipak postoji takva podela, rečeno je da muškarci *pomažu* i obavljaju *muške* poslove.

Marija Petrović: Većinski deo posla obavljam ja, deca što je u njihovoj moći, suprug radi po 12 sati tako da fizički je nemoguće, osim neke poslove koje ja ne mogu kao žena da obavim, kad dobije slobodno odradi.

Vesna Radenković: Pomaže u onom delu koji se odnosi na tipično muške poslove.

Barbara Stamenković: Ima podele i suprug pomaže ali uglavnom sve radim ja.

Slađana Živković: Živimo na selu, kućne poslove obavljam ja, suprug je zadužen za poslove van kuće. S obzirom na količinu obaveza, prinuđena sam da učestvujem u većini poslova, jer u suprotnom naše domaćinstvo ne bi opstalo. Podela poslova postoji, ali sam ipak uključena u skoro sve poslove.

Polovina ispitanica je odgovorila da su podeljene obaveze oko brige o deci, a polovina da su one te koje preuzimaju potpunu odgovornost. Ista je podela i oko brige o bolesnom detetu:

Sanja Simić: Zajedno kada je suprug kući. Ali ja više preuzimam tu odgovornost na sebe.

Marija Petrović: Brigu o deci vodim ja, i kad je u pitanju lekar i kad su bolesne, zato sto suprug radi, ali u slučaju da je slobodan onda zajedno.

Kada je u pitanju svakodnevne obaveze oko pomaganja deci vezane za online nastavu i školovanje, odgovori su pokazali da su žene na sebe preuzele ovu obavezu:

Sladana Živković: Ja sam angažovanija od supruga. On mu pomaže kada radi domaći iz likovnog, a sve ostale domaće zadatke sa detetom radim ja.

Marija Savić: Domaći odradi u boravku, a inače se dobro snalazi oko obaveza vezane za domaće zadatke, uglavnom ih pregledamo kod kuće, nekada suprug, u većem broju slučajeva ja sam zadužena.

Dijana Dačić: Pa tu više ja, on se uključi bas kada ja ne znam da se snađem, dok nije bila ova epidemija baka je radila sa obe, sada vodimo računa da se baš izolujemo i zbog nas i zbog njih. Ali suprug radi matematiku sa njima tu sam katastrofalna.

Marija Bojković: Oko online nastave pomažemo oboje, procentualno 60:40, u moju korist. Ja pomažem više oko jezika matematike, fizike, hemije, likovnog, muzičkog, a suprug oko istorije, biologije, geografije.

Sladana Đukić: Suprug radi. Ja uglavnom radim sa decom ulažem dosta vremena kako bi objasnila. Kad je suprug tu ja to njemu prepustim. Suprug je više angažovan.

Sonja Todorović: Trenutno nemam obaveza oko toga ali celo školovanje je uglavnom provela sa mnom.

Anonimna 1: Trudimo se da delimo obaveze oko online nastave.

Marija Petrović: Deci oko skole isključivo pomažem ja.

Maja Milojević: Uglavnom sam ja više angažovana.

Mirjana Tasić: Nije im potrebna naša pomoć.

Anonimna 2: Ja sam angažovana.

Vesna Radenković: Ja više pomažem.

Dijana Dačić: Uglavnom ja.

Barbara Stamenković: Samo ja.

Samo je jedna ispitanica navela da su ove obaveze podjednako podeljene, dok je jedna navela da deci nije potrebna pomoć. Vidljivo je dakle, da su i one koje smatraju da su poslovi u domaćinstvu ravnomerno podeljeni ipak opterećenije u odnosu na svoje supruge/partnere. Online nastava je posledica mera za suzbijanje pandemije, tako da ovo pokazuje pogođenost ispitanica merama. Takođe bih napomenula da kada govore o porodičnoj praksi u uslovima pandemije, neke ispitanice iako daju odgovore o jednakoj raspodeli, potvrđuju patrijarhalni obrazac porodice u našoj sredini.

Dijana Dačić: Imam sreće što se toga tiče, brinemo oboje, kada dete ima temperaturu dogovorimo se ko kada spava u toku noći. Ako ide ujutru na posao ja legnem ranije i spavam do dvanaest, jedan i tada ustajem da ih pazim dok on spava. Kada ne radi vidimo ih zajedno kod lekara a mlađu ćerkicu uglavnom on drži kada treba da vadi krv, ume da joj ublaži strah.

Sve radimo zajedno neverovatno ali istinito, hobi mu je pecanje, i to umemo da idemo zajedno pa od pecanja napravimo divan relax.

Prema ovom odgovoru, ispitanica pokazuje stav da je u društvu normalno da žena u potpunosti preuzme poslove vezane za brigu o deci i ističe da je podela poslova oko staranja u njenoj porodici retkost, kako ona kaže – neverovatno, ali istinito.

Većina ispitanica teško balansira između posla, ličnih potreba i rada u domaćinstvu. Zaposlene ispitanice su znatno opterećenije, dok nezaposlene žene usklađuju svoje obaveze sa ličnim potrebama u većoj meri.

Marija Bojković: Uglavnom mi se društveni život sveo na minimum, zbog obaveza oko kuće, dece i posla.

Sonja Todorović: Posto ne radim u preduzeću uglavnom stižem da završim sve i da se bavim stvarima koje volim. A da i ja radim to sigurno ne bih mogla.

Marija Petrović: Jako teško, nemam bas uvek vremena za sebe, za društveni život i drugo, ali se trudim kad god mogu da sebi priuštim.

Sladana Živković: Nemam vremena za hobije, jer imam puno obaveza. Ipak, uspem da izdvojim malo vremena da se vidim sa prijateljima.

Marija Savić: Sa poteškoćom, malo vremena imam za sebe.

Maja Milojević: Sada, veoma teško.

Gotovo sve ispitanice su navele da bitne odluke u porodici donose zajedno sa ostalim članovima što pokazuje veliku solidarnost članova u vremenu krize.

3.3. Brige i strahovi ispitanica

Većina ispitanica je primetila promene raspoloženja i emotivnih stanja među članovima porodice odgovarajući kako su se ukućani *zblížili* ili im je pak bilo *teško* opisujući *nervozu* i *nezadovoljstvo*.

Marija Petrović: Deci je to jako teško palo, pogotovo sto su u tim godinama, ali ja sam tu da sa njima stalno pričam i dajem pozitivu usmeravam ka nekim lepšim stvarima i temama, kako bi to najlakše moguće prebrodile. Generalno mi stariji jako nervozniji.

Na pitanje šta im je izuzetno teško palo, navele su neke od promena u svakodnevnom životu izazvane merama (maske, redovi, ograničeno kretanje i kontakt, zatvoreni prostor, strah od zaraze, online nastava, policijski čas, strah od kažnjavanja za nepoštovanje mera i slično). Na pitanje: “Kako je na Vas uticala preporuka za što manje kontakta i kako se to odrazilo na porodične odnose?”, jedan deo je ispitanica kaže da im je ovo teško palo, izazvalo nervozu, česte čarke, nezadovoljstvo dece, dok drugi deo smatra da nije pogođen ovom merom.

Polovina ispitanica tvrdi da je pandemija poljuljala njihovu finansijsku stabilnost, a zaposlene u privatnom sektoru uglavnom izražavaju strah od gubitka posla. Ovde je poljuljana stabilnost ispitanica koje rade na privremenim i povremenim poslovima, kao i onih koje su zaposlene u privatnom sektoru, nezaposlene su uglavnom pod pritiskom, dok su sve ispitanice zaposlene u državnom sektoru istakle da se ne plaše finansijske nestabilnosti jer imaju stalni posao sa dobrim prihodima.

Dijana Dačić: Pa i jeste ,suprug radi privatno ja takođe, čistila sam u kafani po pozivu. Sada je sve stalo. Suprug sada ne radi kao pre jer ljudi su uplašeni i sve poslove sami završavaju. Ali eto zna oko mehanike tako da za osnovne potrebe se krpimo.

Selena Prvulović: Naravno da jeste, jer je mogućnost za zaposlenje umanjena pa samim tim je i finansijska stabilnost poljuljana.

Barbara Stamenković: Ja imam manje mušterija, ostali manje posla.

3.4. Stavovi ispitanica rodnoj podeli rada u domaćinstvu

Ispitanice potvrđuju postojanje rodno uslovljene podele rada u domaćinstvu i smatraju da su žene opterećenije.. *Dijana Dačić: Zavisi, znam ljude koji se ne opterećuju ni oko čega. Ali ja mislim da su jednako opterećeni ukoliko su podrška jedan drugom žena je opterećena oko obaveza a muškarci oko posla ali oboje razmišljaju kako će finansijski da istraju. Oboje misle na decu, oboje misle na sve.* - Dakle, i jedna od ispitanica koja smatra da su obaveze podjednako raspoređene, ove obaveze deli prema rodnim ulogama.

Sladana Živković: Da, ali ne zato što nam je to nametnuto ili smo primorane ne to, već zato što imamo urođeni instinkt da brinemo o porodici. Ovaj stav predstavlja rezultat kulturno uslovljene podelu rada - žena rađa i smatra se da je njena obaveza da brine o deci, da je to prirodno. *Vesna Radenković: Nema pravila. Žene su generalno opterećene nevezano za pandemiju.*

Marija Bojković: Apsolutno mislim da su žene opterećenije od muškaraca, jer prvo imamo posao kod kuće i oko dece, a onda, paralelno sa tim, i na poslu.

Anonimna 2: Mislim da su žene uvek više opterećene u odnosu na muškarce, jer one i vode brigu o deci, njihovim obavezama u skoli, vode brigu o kućnim poslovima i sve to usklađuju sa poslom.

4. ZAKLJUČAK

Rezultati istraživanja su pokazali promene u porodičnim odnosima za vreme pandemije. Pandemija je kao prirodna katastrofa okidač društvenih promena koje najpre trpi porodica kao osnova društva. Pojedinaac se u doba krize okreće porodici. Dokazano je da su zaposlene majke pod izuzetnim pritiskom jer pandemija samo intenzivira već postojeće nejednakosti u podeli kućnih poslova i poslova vezanih za staranje i brigu o deci. Uočava se emocionalna iscrpljenost žena. U senci pandemije krije se opasnost od repatrijarhalizacije i korak nazad za rodnu ravnopravnost. Potrebne su sistemske promene, a pre svega, potrebno je mnogo rada na promeni kulturnih obrazaca.

U našem društvu se ne govori dovoljno o rodnoj ravnopravnosti. Činjenica je da je veliki broj žena u Skupštini i Vladi, da je premijerka pripadnica LGBT zajednice, ali to u našem društvu koje je patrijarhalno u smislu tradicionalnih kulturnih vrednosti ipak ne znači da se položaj žena poboljšao, niti da su pripadnici LGBT zajednice manje diskrimisani. Nedavno je u privatnoj školi glume vlasnika Miroslava Aleksića - „Stvar srca“, pokrenut lanac ispovesti žrtava silovanja, seksualnog zlostavljanja i uznemiravanja koje su delile lična iskustva. Pokrenuta je diskusija u regionu i dok se s jedne strane primećivala podrška i poziv na sistemske promene i razumevanje, na drugoj su bili ljudi koji su krivili žrtvu. Na takav stav i ženski deo moje generaciji postaje ravnodušan i zato je potrebno što više javno govoriti o problemima žena i rodnoj ravnopravnosti.

Kao pojedinac, shvatila sam da ne mogu na rodnu neravnopravnost gledati kao na neminovnost, jer onda ne bi postojala alternativa. Kulturni obrasci su nam nametnuti socijalizacijom. Nužno je sagledati probleme žena koje su iscrpljene naporom da daju podršku članovima svojih porodica u vremenu pandemije. Prema patrijarhalnom obrascu, njihov emocionalni rad se ne vidi, one samo obavljaju svoju društvenu ulogu za koju mnogi smatraju da je prirodno određena, urođena, svojstvena svakoj ženi. Potrebno je da skinemo maske naučenih društvenih uloga i što više javno govorimo o problemu kako bi menjali postojeće obrasce i stvarali bolje. **LIČNO JE POLITIČKO!**

LITERATURA:

1. Andrew, A., Cattan, S., Dias, C. M., Farquharson, C., Kraftman, L., Krutikova, S., Phimister, A., Sevilla, A. [2020], "How are mothers and fathers balancing work and family under lockdown?", *Institute for fiscal studies*, May 27. <https://www.ifs.org.uk/publications/14860>
2. Blagojević, H. M. [2012], *Rodni barometar u Srbiji: razvoj i svakodnevni život*, Program Ujedinjenih nacija za razvoj Internacionalnih brigada 69, Beograd
3. Centar za mame [2020], "Majčinstvo u doba korone: rezultati istraživanja.", *Centar za mame*, Maj 8. <http://centarzamame.rs/blog/2020/05/20/majcinsto-u-doba-korone-rezultati-istrazivanja/>
4. Cizelj, P. A., Čikić, J., Ristić, D. [2020], *Društveni aspekti pandemije korona virusa*, Centar za sociološka istraživanja
5. Cohen, P., Hsu, T. [2020], "Pandemic Could Scar a Generation of Working Mothers", *The New York Times*, Jun 3. [/business/economy/coronavirus-working-women.html](https://www.nytimes.com/2020/06/03/business/economy/coronavirus-working-women.html)
6. Danas Online/Batut, [2020], "Korona otežala roditeljstvo gotovo svakom trećem građaninu Srbije.", *Danas.rs*, Novembar 19. <https://www.danas.rs/zivot/korona-otezala-roditeljstvo-gotovo-svakom-trecem-gradjaninu-srbije/>
7. Dickinson, E. [2020], "Coronavirus Is Killing the Working Mother.", *Rollingstone*, July 3. <https://www.rollingstone.com/culture/culture-features/working-motherhood-covid-19-coronavirus-1023609/>
8. Dimitrijević, A. [2020], "Pojedinaac, porodica i mentalno zdravlje u doba korone.", *Radiokim.net*, Maj. 24. <https://www.radiokim.net/vesti/analiza/pojedinac-porodica-i-mentalno-zdravlje-u-doba-korone.html>
9. Elks, S. [2020], "75% of mothers in the UK have had to cut their working hours in lockdown.", *World Economic Forum*, July 31. <https://www.weforum.org/agenda/2020/07/childcare-coronavirus-covid19-lockdown-mothers-inequality>

10. Fersek, K. [2020], "U doba korone Romima preti humanitarna katastrofa.", *Impulsportal.rs*, April 6. <https://impulsportal.net/index.php/kolumne/drustvo/22705-u-doba-korone-romima-preti-humanitarna-katastrofa>
11. FoNet, [2020], "Kako korona ugrozava brakove?", *Danas.rs*, April 17. <https://www.danas.rs/zivot/kako-korona-ugrozava-brakove/>
12. Henderson, T. [2020], "Mothers are 3 times more likely than fathers to have lost jobs in the COVID-19 pandemic. 'This will set gender equity back quite a bit.'", *Chicago Tribune*, September 30. <https://www.chicagotribune.com/coronavirus/ct-biz-coronavirus-mothers-unemployed-20200930-5ennry762bfkpmwz4orm5da5u-story.html>
13. Hunt, K. [2020], "Mothers are still doing most of the parenting during a pandemic.", *CNN*, June 1. <https://edition.cnn.com/2020/06/01/health/parenting-day-mothers-pandemic-wellness/index.htm>
14. Hunt, K. [2020], "The pandemic is testing sibling rivalry -- and you.", *CNNHealth*, May 19. <https://edition.cnn.com/2020/05/19/health/sibling-rivalry-pandemic-wellness/index.html>
15. Ivana Kottasová, I. [2020], "Coronavirus is killing more men. But the lockdown is disastrous for women and their rights.", *CNN*, May 24. <https://edition.cnn.com/2020/05/24/world/women-rights-coronavirus-intl/index.html>
16. Johnston, R., Mohammed, A., Van der Linden, C. [2020], "Evidence of Exacerbated Gender Inequality in Child Care Obligations in Canada and Australia during the COVID-19 Pandemic", *Politics & Gender*, issue 16(4), page 1131-1141
17. Lewis, H. [2020], "The Coronavirus Is a Disaster for Feminism.", *The Atlantic*, Mart 19. <https://www.theatlantic.com/international/archive/2020/03/feminism-womens-rights-coronavirus-covid19/608302/>
18. Liu, Y. [2020], "Is Covid-19 changing our relationships?", *BBC Future*, Jun. 5. <https://www.bbc.com/future/article/20200601-how-is-covid-19-is-affecting-relationships>

19. Lungumbu, S., Barerli, A. [2020], "Korona virus i žene: Više kućnih poslova poništio je napredak u rodnoj ravnopravnosti.", BBC News, Novembar 27. https://www.bbc.com/serbian/lat/svet-55095285?at_campaign=64&at_custom4=8C864C64-30A6-11EB-B5F6-5F2216F31EAE&at_custom1=%5Bpost+type%5D&at_custom2=facebook_page&at_medium=custom7&at_custom3=BBC+Ser
20. N1 Beograd [2020], "Sociolog: U krizi porodični odnosi i solidarnost jačaju, ali ima i rizika.", *NI*, April 19. <https://rs.n1info.com/vesti/a590682-sociolog-u-krizi-porodicni-odnosi-i-solidarnost-jacaju-ali-ima-i-rizika/>
21. Pajvančić, M., Petrušić, N., Nikolin, S., Vladislavljević, A., Baćanović, V. [2020], *Rodna analiza odgovora na COVID-19 u Republici Srbiji*, Misija OEBS-a u Srbiji i Ženska platforma za razvoj Srbije 2014-2020
22. Power, K. [2020], "The COVID-19 pandemic has increased the care burden of women and families", *Sustainability: Science, Practice and Policy*, Special Issue: COVID-19 as a Catalyst for a Sustainability Transition, page 67-73
23. Smrečnik, I. [2017], "Detecentrične porodice - nepodnošljiv psihički pritisak za decu.", *Detinjarije.com*, April 14. <https://www.detinjarije.com/detecentricne-porodice-nepodnosljiv-psihički-pritisak-za-decu/>
24. Strauss, E. [2020], "Fatherhood and the pandemic: How men are stepping up with child care.", *CNNHealth*, June 19. <https://edition.cnn.com/2020/06/19/health/fatherhood-child-care-coronavirus-pandemic-wellness/index.html>
25. Tavares, M. M., Lim, H. C., Fabrizio, S., Georgieva, K. [2020], "This is how COVID-19 is worsening the gender gap, according to the IMF.", *World Economic Forum*, July 27. <https://www.weforum.org/agenda/2020/07/covid-19-gender-gap-economic-change-gender-parity-equality-coronavirus>
26. Učoa, P. [2020], "Korona virus i jednakost polova: Hoće li žene posle epidemije morati više da se trude na poslu.", *BBC News*, Avgust 18.

<https://www.bbc.com/serbian/lat/svet-53684571>

27. Van der Linden, C. [2020], “The moms are not alright: How coronavirus pandemic policies penalize mothers.”, *The*

Conversation, September 3.

<https://theconversation.com/the-moms-are-not-alright-how-coronavirus-pandemic-policies-penalize-mothers-144713>